

Географията на Балканите във връзка с енергетиката на континентална Европа: едно трасе за няколко проекта за газопроводи

*Душан ПРОРОКОВИЧ**

Балканите имат благоприятно географско положение. Главни континентални пътища минават през Западните Балкани и свързват региона с Близкия и Среден Изток и Кавказко-Каспийския регион. Балканите също така са маршрут (макар и по рядко използван), който свързва Европа със Северна Африка и Централна Азия. Благодарение на Дунав, речните пътища, минаващи през Балканите свързват Черноморския басейн с Атлантическия акваториум (каналът Рейн-Майн-Дунав)¹. Доброто географско положение и важноста на тази територия в геополитически план карат Великите сили да демонстрират своя интерес към Балканите след отварянето на Източния въпрос през XIX век. Този интерес постоянно се разкрива и днес. Геополитическите идеи на четири големи централни сили са изиграли и играят важна роля за геополитиката на Балканите.

На първо място, трябва да се има предвид Англо-американския блок, воден до Втората световна война от Великобритания и оттогава насам от Съединените щати. Следващият е германският континентализъм, който дълго време използва австрийския (австро-унгарския) вектор, за да защити своите интереси на Балканите а днес използва инструментите на ЕС. След това е Русия, която през XX век беше част от Съветският съюз, а днес е център на нова евразийска интеграция на континента, която е в процес на формиране и която отново утвърждава територията на Евразийството. И накрая, четвъртата сила, която понастоящем е средноголяма сила и има постоянен интерес към Балканите, е наследницата на Отоманската империя, Турция. В допълнение към това, следва да се спомене и, че Франция от много време е важен фактор за геополитиката на Балканите, особено по време на Източния въпрос и периода между двете световни войни. След Шарл дьо Гол обаче, Франция показва все по-слаб интерес към този регион и нейните действия се осъществяват главно чрез подкрепа на англо-американския блок или коригиране на германските инициативи, които се реализират чрез институциите на ЕС. Изглежда, че от началото на XXI век Франция повече се фокусира върху Средиземноморието и нейната роля в Субсахарска Африка, където опитва да се наложи като водещ регионален играч и съгласно това да определи своите геополитически цели. Балканите, както стана тенденция през последните четири десетилетия, остават периферен въпрос за Франция. Отбелязвайки, че е възможно Балканите отново да станат важен въпрос за френската геополитика (ако Париж има нужда да защити интересите в Средиземноморието) следва да се подчертае, че нови геополитически играчи на Балканите са Китай, Иран, Саудитска Арабия

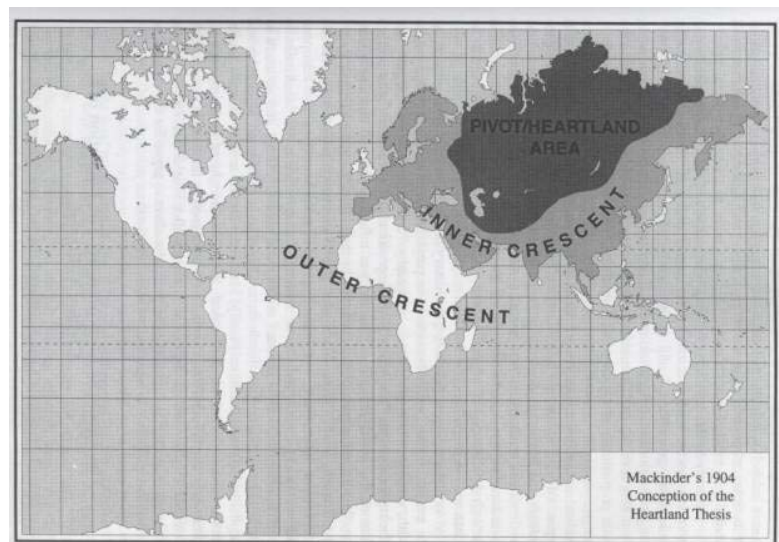
*Център за стратегически алтернативи, Белград, Факултет по Дипломатия и сигурност, Белград.

¹Душан Пророкович, „Битката за контрол на река Дунав и на въздействието върху геополитическата позиция на Сърбия, *„Международна политика“*, год. LXV, бр. 1153-1154, стр. 113-127.

панислямското движение (превъплътено днес като Ислямска държава). Освен това, макар и в по-малка степен, интерес към Балканите показват и Индия и Япония.

Балканите са важни за Китай, защото са разположени в западния участък на новия „Път на коприната“, смятан за стратегически коридор, който ще свързва Пекин с Европа. Относно Иран, със своето присъствие на Балканите, тази страна се опитва да създаде нов баланс на силите в Близкия Изток, тъй като Балканите се смятат за северозападна граница на Средния Изток. Иран е особено активен в работата си с културния елит на мюсюлманското общество на Балканите. За Саудитска Арабия, Балканите са *terra missiones* за разпространяване на ухабитското учение, чрез което Рияд се опитва да засили своето присъствие и да създаде солидна платформа за бъдещите си ходове. В резултат на внедряването на ухабитските идеи сред балканските мюсюлмани, значителен брой хора отговориха положително на призива на Ислямска държава и се присъединиха към техните войски, воюващи в Ирак и Сирия.

Целите и интересите на четиримата основни геополитически играчи на Балканите са ясно дефинирани в рамките на няколко исторически етапа². За англо-американския блок, Балканите са част от „вътрешният полумесец“ на Макиндер, или „хинтерланда“ на Спикмън, територия с голямо значение, която може да бъде използвана за „заобикаляне на Русия“ и създаване на контрол над Световния остров. За англо-саксонската политика, създаването на контрол над „вътрешният полумесец“ на Макиндер е от ключово значение, тъй като по този начин Германия и Русия ще бъдат разделени и ще бъде предотвратен съюзът между средния Европейски континентализъм и руското евразийство.

Карта №.1: Сърцета на Света и „вътрешният полумесец“ според Халфорд Макиндер³

Предпоставка за „заобикалянето на Русия“, от гледна точка на атлантиските сили, е нейното

² Душан Пророкович, *Геополитика на Сърбия: състояние и перспективи в началото на XXI век*, Държавен вестник, Белград, 2012.

³ Марк Поеле, *Засилване на картографското осъзнаване: Визията за социална и външна политика на Геополитиките през двадесети век*, Лексингтон Букс, Ню Йорк, 1999, с. 57.

„контролиране“ на Балканите, което се осъществява чрез подтискане на руското присъствие в района. Неблагоприятно обстоятелство, от гледна точка на англо-американските цели, е че хората, живеещи на Балканите, са православни християни, т.е. народи които са религиозно и културно близки до Москва. Това отваря вратата на Русия за засилване на нейното политическо и икономическо влияние в региона.

Усилването на руския югозападен геополитически вектор минава през Балканите. Век по-рано руската геополитическа цел беше да постави „контролни пунктове“ на влияние на Москва на Балканите, за да „обсади“ геополитически Константинопол и да си подсигури достъп до топлите Егейско, Йонийско и Адриатическо морета посредством югозападния вектор. „Неоспоримият интерес на Русия беше да подсили своята позиция на Балканите и да използва религиозния вертикал, за да обвърже балканските страни към себе си. Руския принос към подготовката на Първата балканска война беше огромен и вероятно съществен за създаването на военен съюз между Сърбия, България, Гърция и Черна гора.”⁴ В началото на XXI век Русия се опита да засили своя югозападен геополитически вектор чрез реализиране на идеята за създаване на стратегически газопровод през Балканите. Това бе прелюдия към нова голяма геополитическа игра, също толкова интересна като онази, която се водеше преди сто години, в крайния етап на разрешението на Източния въпрос.

Точно преди сто години Германия и Турция се включиха в тази битка. Интересът на Берлин към Балканите внезапно се засили след Берлинския конгрес и с обединението на Германия възникнаха и нови амбиции за тази нова европейска сила. Германия започна да демонстрира все по-голям интерес към Средния Изток и Балканите, за да реализира своя геополитически проект за „Багдадската железница“. Това, разбира се, бе в противоречие на британските интереси. Британците бяха загрижени, че железопътната линия може да достигне Басра, което ще представлява директна заплаха за техните интереси в Персийския залив и Индийския океан⁵. В допълнение към това, французите също имаха своите притеснения, че довършването на Багдадската железопътната линия ще установи по-здрави връзки между Берлин и немските колонии в Източна Африка (Руанда, Бурунди и части от Танзания). Това можеше подкопае техния сегашен баланс на силите в по-големия регион и да застраши не само британските, но и френските интереси.

⁴ Душан Пророкович, „Геополитическите цели на великите сили на Балканите в навечерието на Първата световна война и сръбският проблем”, и: Живожин Джурич, Милош Кнежевич [ур.], *Сърбия и политиката на великите сили 1914-2014*, Институт за политически изследвания, Белград, 2014, стр 61-87.

⁵ Михаел Щюрмер, *Германската империя: 1870–1918*, Рандъм Хаус, Ню Йорк, 2000, с. 90-91.

Fig. 5.

Карта №.2: Планираната железопътна линия от Берлин до Багдад от 1900⁶

В хода на дългата политическа борба Германия непрекъснато е отстъпва, а през март 1914 тя дори обещава да признае изключителните права на известната „Англо-персийска компания“ да изследва и използва ресурсите в Южна Месопотамия, Централна и Южна Персия. Но дори и тези гаранции не са достатъчни да накарат Обединеното кралство да промени своята визия.⁷

За все по-активната Турция, след болезненото и трудно оттегляне в началото на XX век, Балканите днес представляват коридор, през който тя може да продължи геополитическата експанзия към сърцето на континента.

В началото на XXI век Балканският полуостров представлява важен геостратегически регион, през който преминават няколко британски геополитически вектори: Балканите са част от „Източния Европейски Пояс“ на Макиндър, който влиза във „вътрешния полумесец“ - зона, където може да бъде спряно германското настъпване към Багдад и руския достъп до топлите морета. Посредством контролирането на Балканите, Великобритания остава суверенния господар на Средиземноморието – пресича възможността за по-нататъшен растеж на Германия като континентална сила и консолидирането на позициите на Русия в Югоизточна Европа. Точно както бе и преди един век, Балканите днес са важен геостратегически регион за англо-американските интереси.

От 1993насам има планове за строежа на осем енергийни коридора на Балканите: Газопровод „Южен поток“, наследникът му „Турски поток“, „Набуко“, „Трансадриатическия газопровод“, „АГРИ“ и „Източен пръстен“, както и газопроводите „АМБО“ и „СПОТ“. Нито един от тези проект не е реализиран на практика.

⁶ Франк МакМъри, *География на Великата война*, Макмилън Кампъни, Ню Йорк, 1919, с. 6.

⁷ Едуард Ърл, *Турция, Великите сили и Багдадската железопътна линия. Изследване в Империализма. Ръсел и Ръсел*, Ню Йорк, 1966, с. 261.

Табл №. 1: Основна информация за стратегически газопроводи⁸

Проект	Създаден	Дължина (км)	Капацитет	Изпълнение
АМБО	1993	912	0.75 млн бар/ден	никога не е стартирал
СПОТ	2002	1856	1,2-1,8 млн бар/ден	никога не е стартирал
НАБУКО	2002	3893	31 млрд м3/год	отменен
ТАР	2013	870	16 млрд м3/год	подготовка
Южен поток	2007	2380	63 млрд м3/год	отменен

Една от стратегическите цели на Съединените щати, ЕС и Русия на Балканите е свързана с въпросите за енергийна сигурност. Балканите са разположени във важен район за транспортирането на петрол и природен газ от Средния изток и Централна Азия до западните пазари⁹. Западните страни, или т. нар. „крайни потребители“, внасят около 70% от тези енергоносители¹⁰.

Най-големите находища на природен газ се намират в Русия (доказани находища от 47 трилиона куб. м) и в Иран (28.5 трилиона куб. м). Поради това най-близко до изпълнение беше проектът „Южен поток“. Изграждането на тръбопроводите бе обявено през юли 2007 от представителите на руския Газпром и италианския ЕНИ, а в края на същата година Сърбия и България също се присъединиха към проекта. Най-големият акционер в „Южен поток“ е Газпром, който притежава половината, а другата половина е собственост на италианския ЕНИ (20%), германския БАФ (15%) и френския ЕДФ (15%). Въпреки всички пречки изграждането започна през декември 2012 на черноморското крайбрежие и продължи в България до ноември 2013. Беше обявено, че две от четирите тръби ще бъдат завършени през последното тримесечие на 2015 или през първото тримесечие на 2016.

⁸ Душан Пророкович, Милорад Перович, „Стратегически коридори и тръбопроводи и тяхното въздействие върху гео-икономическото положение на балканските държави“, Национален интерес, год. X, том 18, стр. 105-133.

⁹ Сречко Джукич, *Време за енергия: повече от дипломация*, Държавен вестник, Белград, 2009.

¹⁰ Доминик Финон, „Външната газова политика на ЕС за транзитните коридори: аутопсия на мъртвородения проект Набуко“, *ОПЕС Енерджи ревю*, том. 35, бр 1, стр. 47-69.

Карта № 3: „Трасе на тръбопроводите на Южен поток“¹¹

Проектът обаче, бе спрян в началото на 2015. Причините могат да бъдат намерени в отношението на българските и отчасти на сръбските власти, които се озоваха под тежък натиск от страна на Съединените щати и ЕС. „Заобикалянето“ на Русия на Балканите се използва от англо-американската геополитика, за да предотврати изграждането на стратегически тръбопровод, който да свързва източници от Русия с крайни потребители в европейските страни. Дълго време, газопроводът „Набуко“ е сочен за ответен проект на газопровода „Южен поток“. Този газопровод следва да тръгне от Азербайджан през Грузия, Турция, България и Румъния и да пренася газ до останалата част от Европа. Предполага се, че дължината на тръбопроводите ще е 3,893 километра, а капацитетът 31 млрд кубични метра. Въпреки, че бе широко обявено, изпълнението на „Набуко“ така и не стартира¹². През юли 2013 бе обявено, че основният доставчик – Азербайджан, се оттегля от проекта, а още преди това немските инвеститори също се бяха оттеглили¹³. Поради това, до известна степен, „Набуко“ бе заменен от „Трансадриатически газопровод“, за който се предполага, че трябва да пренася газ от азербайджанския източник Шах-Дениз до южна Европа.

¹¹ <http://www.balkanmagazin.net/energetika/cid163-21138/juzni-tok-treba-i-rusiji-i-evropi>

¹² Ерман Ердогу, „Заобикалянето на Русия: Проектът Набуко и неговите отражения върху газовата сигурност на Европа“, *Ревю възобновяема и устойчива енергия*, том 14, бр 9, стр 2936-2945.

¹³ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/13/Ekonomija/1355316/Propao+projekat+gasovoda+Nabuko.html>

Карта № 4: Планирано трасе на „Газопровод Набуко“¹⁴

"Трансадриатическият газопровод" следва да обхване 870 километра от гръцко-турската граница на североизток, през Северна Гърция и Южна Албания, след това по дъното на Адриатическо море до Южна Италия. Той ще бъде свързан с „Трансанадолския газопровод“ на гръцко-турската граница. „Трансанадолския газопровод“ следва да бъде завършен до 2018 и се предполага, че първоначално ще пренася около 16 млрд куб. м газ на година до „Трансадриатическия“ газопровод¹⁵.

Карта №. 5: Планирано трасе на „Транс адриатическия“ газопровод¹⁶

Същият въпрос възниква и в случая на „Трансадриатическия газопровод“, както и в този с газопровода „Набуко“ – има постоянно безпокойство, дали газът от Азербайджан може да бъде

¹⁴<http://www.nabucco-pipeline.com>

¹⁵Николо Сартори, *Енергия и политика: Отвѣд сцената на конкуренцията Набуко-ТАР*, Институт за международни работи, Рим 2013.

¹⁶<http://www.trans-adriatic-pipeline.com/news/news/detail-view/article/50/>

алтернатива на основните резерви на газ от Русия¹⁷, т.е. не е сигурно, че азербайджанските резерви са достатъчно големи. Този въпрос е дори по-важен когато се знае, че резервите на газ в Азербайджан следва да се използват и по две нови алтернативни трасета. Едното от тях е „Източен пръстен“, което следва да свързва Турция, България, Румъния и Унгария и второто е обявеният проект AGRI за транзит на втечен природен газ (LNG) от Азербайджан, през Грузия, до Румъния¹⁸.

Карта №. 5: Планирано трасе на „Транс адриатическия“ газопровод¹⁹

Предвижда се LNG да бъде транспортиран с танкери от Грузия до Румъния, а от Румъния до Италия тръбопроводите ще минават през сръбската и хърватската територии. И двата проекта, обаче, са само обявени, така че все още не се знае кой ще ги финансира, колко ще са доходоносни и каква ще бъде продажната цена в крайната дестинация. Следователно може да се спори, дали този тип новини не се обявяват само за да демонстрират, че има алтернатива на руския газ и газопроводите, които Русия иска да построи със своите партньори.

През 2015 Русия се прехвърли от прекратения проект „Южен поток“ към „Турски поток“²⁰. В момента тя снабдява европейските страни с около 180 млрд куб. м газ посредством съществуващи тръбопроводи, плюс 9 млрд куб м, с които руснаците снабдяват Финландия по руско-финландския газопровод.

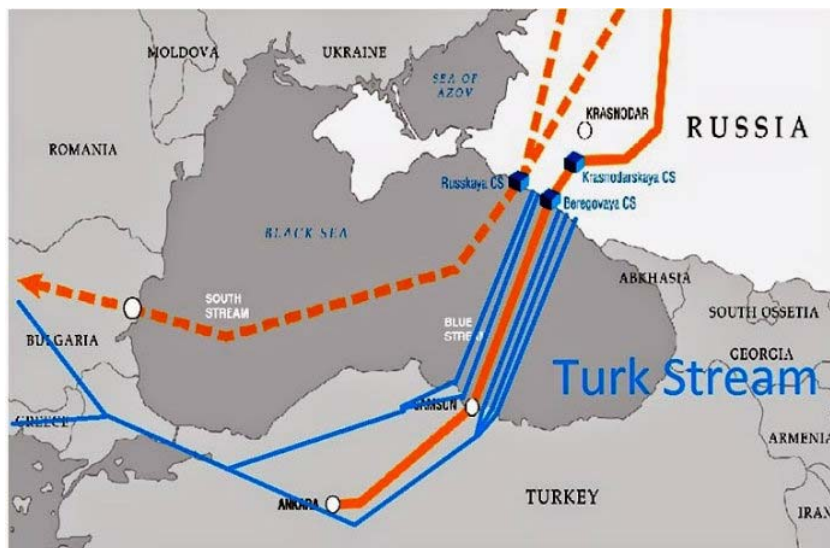
¹⁷ Елтай Дилбази, „Енергийна сигурност и алтернативни източници в региона на Каспийско море“, Международни въпроси, том. XIX, No. 1/2010, Енергията (все още) има значение, Център за изследвания SFPA, Братислава, 2010, стр. 79-94.

¹⁸ Владимир Сокоор „Черноморския ТПГ проект ще докарва газ от Азербайджан“, Джеймстаун Фондация Евразия Дейли Монитор, том. 7, бр 165. достъпен на: http://www.gab-bn.com/IMG/pdf/Re10-Black_Sea_LNG_Project_to_Draw_on_Gas_From_Azerbaijan.pdf

¹⁹ <http://www.trans-adriatic-pipeline.com/news/news/detail-view/article/50/>

²⁰ Джонатан Стърн, Саймън Пирани, Катя Яфимава, „Сигнализира ли спирането на Южен поток за основна преориентация на руската газова експортна политика“, Журнал за самоуправление&управленска икономика, Том 3, брой 2, стр. 30-49.

По газопровода „Син поток“ още 16 млрд (за които се планира да нараснат до 32 млрд през 2030) се доставят от Русия до Турция, а чрез „Северен поток“, който преминава през Балтийско море до Германия - още 30 млрд куб м на година (до 2030 следва да бъдат 55 млрд); и около 30 млрд куб м газ на година се предполагаше, че ще бъдат доставени до Южна и Централна Европа по двете трасета на „Южен поток“, който трябваше да се слоят в България²¹.

Карта № 7: Турски поток²²

Съгласно проекта „Турски поток“, капацитетът на този газопровод следва да бъде 63 млрд куб м на година, от които 47 млрд. да бъдат директно насочени към нови газстанции на границата на Гърция и Турция.

Карта № 8: Северно разклонение на Турски поток²³

²¹ Катинка Бариш, *Газопроводи, политика и власт: Бъдещите енергийни отношения с ЕС, Русия, Европейското движение в Сърбия*, Белгард, 2009, стр. 13-14, 93-95.

²² Нешънал Хералд, брой от 19. април 2015, достъпно на: <http://www.thenationalherald.com/82239/>

Част от инсталациите, положени преди време на дъното на Черно море за газопровода „Южен поток“, както и станциите на руския бряг, ще бъдат използвани за изграждане на „Турски поток“. От турско-гръцката граница „Турски поток“ ще бъде разклонен в две посоки. Едната ще продължава към Гърция и Италия, а другата ще минава през Македония и Сърбия, свързвайки Турция и Централна Европа.

Проекти като „Южен поток“ показват важността на географското местоположение на Балканите за енергийното свързване на Европа и Русия. Те обаче показват и колко много усилия са положили Съединените щати, за да предотвратят изпълнението на тези проекти²⁴. Политиката на „заобикаляне на Русия на Балканите“ бе заложена от НАТО на срещата на върха в Букурещ през 2008, за да се намали делът на руското участие в Европейския енергиен пазар²⁵. Поради това всички проекти, които бяха възприемани като алтернативни предложения на руските газопроводи, като Набуко, ТАР, АGR1 или „Източен пръстен“ имаха двойна функция. Първо, те трябваше да повлияят за намаляване консумацията на руски газ на европейския пазар. И второ, да демонстрират на управляващите балканските държави, че въпросът за енергийна сигурност може да бъде решен, разчитайки на други проекти, в които Русия не участва²⁶. И двете задачи са под въпрос.

Най-големият енергиен проект, който засяга Балканите през последните две десетилетия бе газопроводът „Набуко“²⁷. Въпреки, че изграждането на този газопровод бе политически приоритет на Съединените щати, се оказа, че той не може да бъде конкурентен на газопровода „Южен поток“. Първо, предполагаше се, че капацитетът на „Набуко“ е 31 млрд куб м газ на година, което само половината от капацитета на „Южен“ и „Турски“ поток. В допълнение, остана неясно откъде „Набуко“ ще набави заявения обем газ, тъй като находището в Азербайджан, Шах-Дениз може да запълни газопровода с максимум 16 млрд куб м на година. Друг отворен въпрос е цената на така доставения газ, поради дължината на газопровода и свързаните разходи за доставящите тръби, които да преминават през нестабилни терени. Следователно, дори и да бе достигнал до изпълнение, нямаше да бъде възможно да се осигури значителна алтернатива на руската енергия през „Набуко“, нито да бъде намалена енергийната

²³ <http://www.berlin-athens.eu/?p=964>

²⁴ Гьокхан Бачък, „Проектът Син поток, енергийно сътрудничество и конфликтни интереси, Турски проучвания, Том 2, Брой 2, стр. 85-93.

²⁵ Декларация от среща на върха в Букурещ, подписана от държавните глави и правителства участващи в срещата на Северно атлантическия съвет в Букурещ на 2 април 2008, www.summitbucharest.ro/en/2.html

²⁶ Павел Баев, Индра Оверланд, „Състезанието Южен поток срещу Набуко: геополитически и икономически (не)логика и политически дялове в мега-проекти“, *Международни дела*, Том. 86, брой 5, стр. 1075-1090.

²⁷ Катинка Бариш, *Трябва ли проектът за газопровод НАБУКО да бъде отложен?*, Трансатлантическа академия, Вашингтон ДС, 2010.

зависимост на Европа от Русия²⁸. Същото важи и за „Трансадриатическия газопровод“, „AGRI“ и „Източен пръстен“²⁹.

Всичко казано по-горе показва, че когато става въпрос за енергийна сигурност, няма алтернатива за балканските страни. Единствената устойчива възможност, която в дългосрочна перспектива може да разреши въпроса с енергийната им сигурност, е свързване с газовите източници на Русия. Поради това може да се очаква нова вълна от дестабилизация на Балканите. Това е контекстът, в чиито рамки следва да се разглежда конфликта между македонските и албанските паравоенни формации в Куманово през май 2015 или опита да се използва не по предназначение отбелязването на двадесетата годишнина от престъплението в Среберница за да се дестабилизира Босна и Херцеговина и т.н. Друг е въпросът за набирането на членове на Ислямска държава с които да се дестабилизира Балканите. Смята се, че до момента над 2000 граждани на балканските държави са станали членове на парамилитарните формации на ИД.

Карта № 9: Предложено трасе за Източен средизомноморски газопровод

От друга страна, възможно е други геополитически играчи да не дочакат „развързването на балканския възел“ и да търсят други, алтернативни маршрути за изграждането на газопроводи. За Русия и Германия алтернативата е да разширят капацитета на Северен поток. В зависимост от изхода на кризата в Украйна, Русия може отново да реши да използва този маршрут (въпреки, че съобщил затварянето на този участък от газопровода, преминаващ през Украйна). За Съединените щати и страните, които искат да намалят зависимостта на ЕС от руския газ,

²⁸ Душан Пророкович, „Анализ на експертни предложения за създаването на нова стратегическа концепция на НАТО в 2020“, Фонд Слободан Йованович, Билтен бр 15/2010, декември 2010. Достъпно на: www.slobodanjovanovic.org

²⁹ Мамука Церетели, „Свързване на каспийския газ с Европа: Без развитие на мащабна инфраструктура в близкото бъдеще“, Тримесечно издание за турска политика, том. 9, N. 2, стр. 45-52

алтернатива е свързването на находищата в шелфа на Израел и Кипър с гръцкото крайбрежие, Италия и други страни-членки на ЕС³⁰.

Към момента потвърдените резерви на Изочната средиземноморска зона могат да осигурят 12 млрд куб м газ, въпреки че все още е под въпрос правото на ползване (в чии териториални води са източниците и т.н)³¹.

Заключение

Географското местоположение на Балканите е благоприятно и превръща региона във важен транзитен маршрут, поради което е планирано през него да минават шест газопровода и два петролопровода.

Проекти, които изключват Русия са нереалистични и не могат в дългосрочен план да разрешат въпроса с енергийната сигурност на балканските страни.

Балканските страни са слаби и макар и да показват воля да направят стратегическа сделка с Русия, в същото време те не могат да устоят на натиска на Съединените щати и ЕС.

Съединените щати са заявили като своя стратегическа цел в Европа намаляването на зависимостта на европейските страни от руския газ. Това отговаря на дългосрочната геополитическа концепция за ограничаване на Русия. Предотвратяването строежа на газопровод, преминаващ през Балканите, който да свързва Русия с ЕС, е приоритет на външната политика на Съединените щати.

Ако Балканите продължават да настояват за споразумения с Русия, възможно е в региона да бъдат провокирани нови размирици.

Поради възможните размирици на Балканите, се обмислят алтернативни начини за снабдяване на ЕС с газ. Единият проект е да се разшири капацитета на „Северен поток“, а за да се намали зависимостта от руския газ се обмисля също и свързването на ЕС и Израел посредством нов газопровод. Реализацията на тези планове в дългосрочен план ще повлияе на влошаването на икономическото състояние и социалната среда на Балканите.

В настоящата геополитическа рамка, балканските държави са между дестабилизацията и преразпределението по периферията. По-нататъшното обвързване с НАТО и ЕС е вредно за бъдещето на региона. Разрешаването на въпроса за енергийната сигурност и политическото и икономическо преразпределение по периферията е възможно единствено в нова геополитическа рамка.

Библиография:

³⁰ Саймън Хендерсън, *Варианти за експорт на природен газ за Израел и Кипър*, Джърман маршал фънд, Вашингтон ДС, 2013.

³¹ Джордж Ставрис, „Новият енергиен триъгълник Кипър-Гърция-Израел: Залагане на мрежа за Турция?“, *Тримесечно списание за турска политика*, Том. 11, N. 2, стр. 87-102.

БАЧЪК, Гьокхан (2001): „Проектът Син поток, енергийно сътрудничество и конфликтни интереси, Турски проучвания, Том 2, Брой 2, стр. 85-93.

БАЕВ, Павел, ОВЕРЛАНД, Индра, (2010): „Състезанието Южен поток срещу Набуко: геополитически и икономически (не)логика и политически дялове в мега-проекти“, *Международни дела*“, Том. 86, брой 5, стр. 1075-1090.

БАРИШ, Катинка, (2009): *Газопроводи, политика и власт: Бъдещите енергийни отношения ЕС-Русия*, Европейското движение в Сърбия, Белград.

БАРИШ, Катинка, (2010): Трябва ли проектът за газопровод НАБУКО да бъде отложен?, Трансатлантическа академия, Вашингтон ДС.

КУПАЛОВА, Марчела, (2008): „Енергийната сигурност на ЕС“, в: Енергийна сигурност - геополитически контекст, Международно висше училище и връзки с обществеността, Прага, стр. 158-184.

ДИЛБАЗИ, Елтай, (2010): „Енергийна сигурност и алтернативни източници в региона на Каспийско море“, *Международни въпроси*, том. XIX, No.1/2010, Енергията (все още) има значение, Център за изследвания СФПА, Братислава, 2010, стр. 79-94

ДЖУКИЧ, Сречко, (2009): *Време за енергия: повече от дипломация*, Държавен вестник, Белград, 2009.

ЪРЛ, Едуард, (1996): Турция, *Великите сили и Багдадската железопътна линия. Изследване в Империализма. Ръсел и Ръсел*, Ню Йорк.

ЕРДОГДУ, Еркан, (2010): „Заобикалянето на Русия: Проектът Набуко и неговите отражения върху газовата сигурност на Европа“, *Ревю възобновяема и устойчива енергия*, том 14, бр 9, стр 2936-2945

ФИНОН, Доминик, (2011): „Външната газова политика на ЕС за транзитните коридори: аутопсия на мъртвородения проект Набуко“, *ОПЕС Енерджи ревю*, том. 35, бр 1, стр. 47-69.

ХЕНДЕРСЪН, Саймън, (2013): *Варианти за експорт на природен газ за Израел и Кипър*, Джърман маршал фънд, Вашингтон ДС.

МАКМЪРИ, Франк, (1919): *География на Великата война*, Макмилън Кампъни, Ню Йорк.

ПРОРОКОВИЧ, Душан, (2012): *Геополитика на Сърбия: състояние и перспективи в началото на XXI век*, Държавен вестник, Белград.

ПРОРОКОВИЧ, Душан, (2014): „Битката за контрол на река Дунав и на въздействието върху геополитическата позиция на Сърбия, *Международна политика*“, год. LXV, бр. 1153-1154, стр. 113-127.

ПРОРОКОВИЧ, Душан, (2010): „Анализ на експертни предложения за създаването на нова стратегическа концепция на НАТО в 2020“, Фонд Слободан Йованович, Билтен бр 15/2010, декември 2010. Достъпно на: <http://www.slobodanjovanovic.org/2010/11/20/dusan-prorokovic-zasto-se-pise-nova-strateska-koncepcija-nato/>

ПРОРОКОВИЧ, Душан, ПЕРОВИЧ, (2013): „Милорад Перович, „Стратегически коридори и тръбопроводи и тяхното въздействие върху гео-икономическото положение на балканските държави“, *Национален интерес*, год. X, том 18, стр. 105-133.

ПРОРОКОВИЧ, Душан, (2014): „Геополитическите цели на великите сили на Балканите в навечерието на Първата световна война и сръбският проблем“, и: Живожин Джурич, Милош Кнежевич [ур.], *Сърбия и политиката на великите сили 1914-2014*, Институт за политически изследвания, Белград, 2014, стр 61-87.

САРТОРИ, Николо, (2013): *Енергия и политика: Отвъд сцената на конкуренцията Набуко-ТАР*, Институт за международни работи, Рим.

СОКОР, Владимир, (2010): „Черноморския ТПГ проект ще докара газ от Азербайджан“, *Джеймстаун Фондация Евразия Дейли Монитор*, том. 7, бр 165. достъпен на: http://www.gab-bn.com/IMG/pdf/Re10-Black_Sea_LNG_Project_to_Draw_on_Gas_From_Azerbaijan.pdf

СТАВРИС, Джордж, (2014): „Новият енергиен триъгълник Кипър-Гърция-Израел: Залагане на мрежа за Турция?“, *Тримесечно издание за турска политика*, Том. 11, N. 2, стр. 87-102.

СТЪРН, Джонатан, ПИРАНИ, Саймън, ЯФИМАВА Катя, (2015): „Сигнализира ли спирането на Южен поток за основна преориентация на руската газова експортна политика“, *Журнал за самоуправление&управленска икономика*, Том 3, брой 2, стр. 30-49.

ЩЮРМЕР, Михаел, (2010): *Германската империя: 1870–1918*, Рандъм Хаус, Ню Йорк.

ЦЕРЕТЕЛИ, Мамука, (2010): „Свързване на каспийския газ с Европа: Без развитие на мащабна инфраструктура в близкото бъдеще“, *Тримесечно издание за турска политика*, том. 9, N. 2, стр. 45-52.

Бритиш Петролеум: www.bp.com

Газопровод НАБУКО: <http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/en>

Среща на върха на НАТО в Букурещ: www.summitbucharest.ro/en/2.html

РИА Новости: <http://en.ria.ru>

Трансадриатически газопровод: <http://www.trans-adriatic-pipeline.com/news/news/detail-view/article/50/>

** Председател на Центъра за стратегически алтернативи, Белград, преподавател във Факултет по Дипломация и сигурност в Белград*